КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім.М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ТОВКАЙЛО Тамара Іванівна

НАГОЛОШЕННЯ СУФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Спеціальність 10.02.02. - українська мова

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313957

Київ - 1993

Робота виконана на кафедрі української мови Київського державного педагогічного інституту ім. М.П.Драгоманова

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Клименко Н.Ф.

Офіційні опоненти – член-кореспондент АНУ, доктор філологічних наук, професор Скляренко В.Г.

кандидат філологічних наук Задорожний В.В.

Провідна організація – Київський університет ім. Т.Г.Шевченка

Захист відбудеться "22" квітня 1993 р. о 14.30 год. на засіданні спеціалізованої ради К.113.01.02. в Київському державному педагогічному Інституті ім. М.П.Драгоманова /252030, Київ-30, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту.

Автореферат розісланий "6" березня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради Г.П. Вишневська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

А к т у а л ь н і с т ь дослідження. Наголошування іменників української мови вивчене здебільшого в порівняльно-історичному плані. Йому присвячені монографічні дослідження, а також окремі статті /Л.А.Булаховський, Л.А.Гумецька, В.Г.Скляренко, О.І.Боднар, В.М.Винницький, А.Д.Очеретний/.

У центрі уваги вчених перебували становлення наголосу іменників, його лексико-граматичні функції, діалектні особливості, силова природа тощо.

Актуальним у теоретичному плані є розкриття морфологічної природи наголосу з проекцією на явища морфеміки і процеси словотворення. Воно вимагає бачення трьох аспектів структури слова: взаємозв"язку морфемної і словотвірної його структури, функціонально-словотвірного навантаження морфем та зумовленості ним їх наголосових характеристик.

Цю проблему одним із перших у мовознавстві порушив І.О.Бодуен де Куртене. Згодом французький лінгвіст Поль Гард теоретично обґрунтував залежність між місцем наголосу в слові і морфемною структурою слова. Такий підхід відкриває шлях до вивчення акцентуаційних характеристик окремих іменникових морфем у контексті словесного наголосу і взаємозв"язків між твірними і похідними словами. Водночас він вимагає правильного розуміння між складовою і морфемною структурою слова. Відомо, що здебільшого межі морфемного поділу і складоподілу не збігаються.

Однак відмінність між морфемою і складом не стає перешкодою при вивченні здатності морфеми притягувати наголос до певного місця у слові. В даному випадку важливо врахувати словесний наголос і встановити позиції морфеми щодо нього. Вивчення цих питань дозволяє конкретизувати тезу про вільний наголос у слові сучасної української мови і уточнити діапазон рухомості наголосу у межах іменників чоловічого роду, що є предметом аналізу. У цьому актуальність нашого дослідження.

Г о л о в н а м е т а роботи – встановлення основних тенденцій наголошування морфем, кінцевих у іменниках чоловічого роду сучасної української літературної мови, виявлення і порів-

няння наголосових характеристик синонімічних та полісемічних суфіксів, визначення обсягу паралельного наголошування.

Висвітлення цих проблем вимагає розв"язання ряду інших завдань, до яких належать:

1/ встановлення кількісних характеристик акцентних ознак у функціонально активних іменникових формантів;

2/ окреслення найпродуктивніших позицій морфем, кінцевих у основах іменників чоловічого роду;

3/ порівняння основних тенденцій наголошування малопродуктивних, а також непоширених та запозичених суфіксів;

4/ показ залежності наголосових позицій від складоподілу, від належності похідного слова до простих чи кількакореневих.

Наукова новизна роботи полягає:

1/ у встановленні залежності між наголосовими характеристиками морфем і морфемною структурою слова;

2/ виявленні позицій словотворчих суфіксів, кінцевих у іменниках чоловічого роду, щодо словесного наголосу;

3/ розкритті основних тенденцій наголошення кінцевих іменникових формантів;

4/ розгляді діапазону паралельного наголосу в суфіксальних іменниках чоловічого роду;

5/ показі тяжіння запозичених формантів до набуття однієї наголосової характеристики, а питомих суфіксів до надання переваги одній з найпродуктивніших позицій щодо словесного наголосу.

Вивчення наголосових характеристик морфем з погляду участі їх у процесах словотворення відкриває шлях до встановлення змін у наголошенні морфем при переході від твірного слова до похідного /пор. казуїст - казуїстичний/. Цю їхню здатність у лінгвістиці названо акцентуаційною силою морфеми /див. виноски: Поль Гард у роботі Н.Ф.Клименко/[1]. Остання не була предметом нашого аналізу, хоча побіжно ми намагалися відзначити, як змінювалося наголошення морфем твірного слова тоді, коли воно ставало основою похідного іменника.

Теоретичне значення роботи полягає у розкритті наголосових характеристик іменникових морфем, показі

---

[1] Клименко Н.Ф. Структурні властивості прикметникових словозмінних основ // Морфемна структура слова. - К.: Наук. думка, 1979. - С. 60-164.

основних тенденцій наголошення суфіксальних іменників чоловічого роду, встановленні залежності між морфемною будовою слова і акцентуаційними ознаками морфем. Висновки і спостереження, одержані в дослідженні, можна використати в розділах "Морфеміка" та "Морфонологія української мови", доповнивши їх даними про акцентуацію морфем. У такий спосіб будуть поєднані опис фонемної структури морфем, чергування на морфемних швах унаслідок переходу твірного слова в похідне при словотворенні, а також наголошення морфем у словах і видозміну їхніх наголосових характеристик, що зумовлені перетворенням твірної одиниці в похідну. У цьому практична цінність нашого дослідження.

Методи дослідження. У роботі використано описовий та кількісний методи синхронічного вивчення наголосових характеристик іменників, зокрема, таку методику розгляду акцентуаційних характеристик морфем, що враховувала позицію суфікса щодо словесного наголосу.

Матеріал дослідження взято з авторитетних словників сучасної української мови. Зокрема, з "Інверсійного словника української мови" виписані всі суфіксальні іменники чоловічого та спільного роду. За словником наголосів української літературної мови М.І.Погрібного та словником "Українська вимова і наголос" уточнено наголос у слові. Поділ слова на морфеми подається за словником-довідником І.Т.Яценка. Для уточнення значеннєвих характеристик морфем, встановлення їхнього статусу /як омонімічних та полісемічних/ і порівняння їх наголосових ознак широко залучається матеріал тлумачного одинадцятитомного словника української мови.

Розглядові підлягають похідні і подільні іменники чоловічого роду з нульовою флексією, загальна кількість яких становить 7 тисяч 876 одиниць. Аналізувалися також іменники з суфіксом -к- і флексією -о: бáтько, дя́дько та слова спільного роду з флексією -а: гуля́ка, писа́ка, сновúга, яких значно менше, ніж перших. Отже, обрані для вивчення суфіксальні іменники чоловічого роду розподіляються між трьома кількісно різними масивами слів за характером закінчення в називному відмінкові однини. Оскільки головним об"єктом дослідження в роботі є наголошення суфіксальних морфем з оглядом на їхню позицію щодо словесного наголосу, рухо-

мість наголосу задежно від словозмінної парадигми слова не була предметом аналізу /пор. садо́к - садка́, садко́м/.

Н а з а х и с т виносяться такі положення:

- Морфологізованість наголосу в сучасній українській мові виявляється не тільки у функціональному його навантаженні, пов"язаному з розрізненням словозмінних парадигм слів. Він відбивається також у залежності наголосових характеристик морфем від морфемної будови слова та від процесів словотворення.

- Діапазон вільного наголосу визначається середньою морфемною довжиною слова.

- Паралельне наголошення іменників демонструє в сучасній літературній мові співіснування двох позицій суфікса щодо словесного наголосу. Одна з них є найпродуктивнішою для нього і здебільшого такою, що відбиває тенденцію до вирівнювання наголосу певного суфікса в різних словах, друга є менш продуктивною і поширеною.

- У акцентуації іменникових морфем спостерігається рівновага, яка виявляється у зіставленні одиниць, що мають кілька наголосових характеристик, і тих, що займають лише одну позицію щодо словесного наголосу.

- У сучасній українській мові морфеми, за допомогою яких здійснюється словотворення іменників чоловічого роду, переважно притягують наголос на кінець чи передкінець слова.

- Запозичені у сучасній українській мові суфікси, незважаючи на різні джерела запозичення, дотримуються загальної тенденції наголошення питомих кінцевих іменникових формантів.

А п р о б а ц і я р о б о т и. Основні положення роботи обговорювалися на кафедрі української мови та методики викладання української мови у Переяслав-Хмельницькому філіалі КДПІ ім. М.П.Драгоманова, конференції молодих учених Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні АНУ та міжвузівській науково-теоретичній конференції, присвяченій 150-річчю виходу "Кобзаря" /м.Переяслав-Хмельницький, 1990 р./. Матеріали роботи висвітлено у чотирьох публікаціях автора.

С т р у к т у р а р о б о т и. До дисертації входять два розділи, вступ і висновки, бібліографія та список джерел дослідження.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, основні проблеми, визначаються його мета і завдання, розкривається новизна, теоретичне і практичне значення роботи, формулюються положення, що виносяться на захист.

У п е р ш о м у розділі - "Наголосові характеристики поширених кінцевих суфіксів у іменниках чоловічого роду" - описується історія вивчення наголосу в українській мові, окреслюється місце виконаної нами роботи серед інших праць з акцентології української мови, характеризується методика дослідження наголосових позицій морфем.

Водночас у ньому описані наголосові ознаки продуктивних суфіксів, кінцевих у іменниках чоловічого роду, відзначені основні тенденції в наголошенні аналізованих морфем, встановлено обсяг паралельного наголосу.

З"ясування наголосових характеристик поширених кінцевих суфіксів у понад 5 тисячах іменниках чоловічого роду сучасної української мови дозволило конкретизувати тезу про вільний наголос у слові. Матеріал дослідження показує, що незважаючи на різну кількість складів у слові, належність його до простих чи складних /з кількома основами/, кінцеві суфікси іменників можуть займати 6 позицій щодо словесного наголосу. Цей висновок узгоджується з даними про наголосові характеристики кінцевих прикметникових суфіксів /пор. Н.Ф.Клименко. Структурні властивості прикметникових словозмінних основ // Морфемна структура слова. - К.: Наук. думка, 1979. - С. 60-164/, отже, стосуєтьоя суфіксальних похідних обох частин мови. Можна висловити припущення, що це явище зумовлене закономірностями морфемної будови слова, зокрема характерною для української мови середньою довжиною слова в морфемах, яка дорівнює 3 ± 1 морфема.

Його опосередковано підтверджує той факт, що єдиний з поширених суфіксів -ок може займати 6 наголосових позицій, але реалізує позицію через чотири склади після наголошеного тільки в одному слові - хайворонок. Проте такі можливості варіювання наголосових позицій реалізуються не у всіх суфіксів і з різною активністю.

Поширені іменникові суфікси здебільшого мають по кілька на-

голосових позицій -ок$_1$ - 6; -ик$_1$ - 5; -ець, -ин$_1$ /з похідними -анин/-янин/ - 5; -ч/-ач/-яч/ - 3. У суфікса -ар/-яр - 2 позиції, у -ин$_2$ та -ун по одній. Виділяються позиції морфем щодо наголосу, яким більшість суфіксів віддає перевагу, і ті, які реалізуються в поодиноких словах. До тих, що рідко спостерігаються, належить позиція через чотири або три склади після наголошеного: ви́долиночок, жа́йвороночок.

Здебільшого кожен з продуктивних суфіксів виділяє одну з наголосових характеристик, якій він віддає перевагу. Так, суфікси -ок$_1$, -ок$_2$, -ик$_1$, -ик/-ік$_2$, -ик$_3$, -ець$_1$ та -ець$_2$, -ин$_1$, -ч переважно стоять за наголошеним складом у слові /2 108 слова/. На другому за реалізацією місці позиція через склад після наголошеного /205 слів/. Кілька суфіксів частіше, ніж в інших позиціях, перебуває під наголосом /-ар$_1$, -ок$_3$/: друка́р, коня́р, ві́зок або бувають тільки наголошеними -ин$_2$ /аспіри́н/, -ун /бігу́н/. Такий розподіл наголосових позицій іменникових суфіксів говорить про те, що кінцеві морфеми більшості похідних іменників виявляють тенденцію до наголошення кінця слова, коли вони стоять за наголошеним складом або самі перебувають під наголосом. Наслідком існування в одного суфікса кількох наголосових позицій є його здатність займати в одному слові одночасно дві позиції, тобто мати паралельний наголос. Зазначимо, що в іменникових суфіксах з однією наголосовою позицією відсутній паралельний наголос.

Паралельне наголошення характерне для таких поширених суфіксів як: -ик/-ник, де 28 іменників засвідчують співіснування першої /після наголошеного складу/ $\smile S$ і другої /наголошений сам суфікс/ $\smile S$ наголосових однак: во́д / н / ик, мандр/ і́в / н / ик, мед /я́н/ ик; бере́з / ник, захи́с / ник, плят / ни́к. У двох одиницях поєднані $\smile$ ник /перша та третя/ $\smile\smile$ ник наголосові характеристики: бесі́д / ник, дові́д / ник. У одинадцяти іменниках з формантами -ч /-ач/ -яч спостерігається паралельний наголос. У десяти - поєднані /$\smile$ч + $\smile\smile$ч / перша та друга наголосові ознаки: до / гля́д / а́ /ч, до / по / ві́д / а́ / ч, на / гля́д / а́ / ч. У омонімічного суфікса -ок виявлено чотири із дев"яти одиниць з паралельним наголосом, коли співвідносяться перша та друга /$\smile\smile$ок/ наголосові характеристики: недоро́сток, перволи́ток, по-кидьо́к; та перша і четверта /$\smile\smile\smile$ок/ /І слово/: котигоро́шок. Засвідчено всього 5 іменників з паралельним наголосом та форман-

том -ар / -яр, коли поєднані /⌣ ´ар/ дві продуктивні ознаки: волод / ´ар, гарб / ´ар, крам / ´ар, / мал / ´яр, плуг / ´ат / ´ар.

Для суфікса -ин$_1$ характерне також паралельне наголошення з поєднанням першої та другої наголосових позицій /⌣ ´ин/ у 3 одиницях: громад / ´ян / ´ин, рус / ´ин та першої і третьої у слові прост / о´ / люд / ´ин. У суфікса -ець виявлено лише одне слово: че´рв / ´ець, де співіснують перша та друга /⌣ ´s´ / наголосові позиції. Ці дані дозволяють зробити припущення, що акцентні позиції поширених іменників з паралельним наголошенням не виходять за межі шести наголосових ознак, характерних для кінцевих іменникових суфіксів. Здебільшого в ньому виявляються тенденції до вирівнювання наголосу в словах з тим самим суфіксом за найпродуктивнішою для нього схемою наголошення в мові.

Другий розділ "Наголошування непоширених та запозичених суфіксів у сучасній українській мові" присвячено аналізу позицій малопродуктивних і непродуктивних суфіксів, а також запозичених морфем щодо словесного наголосу, порівнянню наголосових ознак продуктивних, непродуктивних і запозичених морфем.

Дослідження акцентних позицій непоширених суфіксів іменників чоловічого роду дозволяє зробити висновок про те, що серед непродуктивних морфем переважають одиниці, які займають одну позицію щодо словесного наголосу. Така ознака властива 10 суфіксам з 16 непоширених в українській мові: -ій$_1$ /грамот / ´ій, плак / с / ´ій; -ій$_2$ /кальц / ´ій, стронц /´ій, -чук, -ук/-юк /китай / чук, шев / ч /´ук, -усь /дід / ´усь, кот / ´усь, -ух /сплюх/, -ан /стариган/, -аш /сив / ´аш, торг / ´аш, -иш /черн / ´иш/, -ун /м"як / ´ун, -ань /вус / ´ань, горб / ´ань/.

Як бачимо, вони віддають перевагу позиції перебування під наголосом. Для трьох суфіксів характерні 2 позиції: -ич /стоїть після наголошеного складу : пра /ро´ / дич, рус /ич /, є наголошеним: москв /´ич, пан /´ич, -ай: перебуває під наголосом: гдит / ´ай, шахр / ´ай або стоїть після наголошеного складу: з / вич / ´ай, -ш: /стоїть через склад після наголошеного: ви /гр / а / ´ш, про´ / гр / а / ш чи через два склади після нього: віді / гр / а / ´ш, рози/ гр / а / ´ш. Для 2-х - 3 позиції: -тель: стоїть після наголошеної кореневої морфеми: жи´ / тель, або після інших дієслівних суфіксів: гноб / и´/- тель,

кар / а́ / тель; через склад після наголошеного: ві́н / а / тель, не / при́ / тель; через два склади: же́ре /ува / тель; -щик: стоїть після наголошеного складу: бараба́н / щик, ве́ло / го́н / -щик; через склад після наголошеного: ба́кен / щик, пра́пор / щик, наголошений сам суфікс: ден / щи́к, ям / щи́к.

Лише один з непродуктивних суфіксів -ень може займати 4 наголосові позиції щодо словесного наголосу, Він стоїть після наголошеного складу: дур / ень, зли́д / ень, через склад після наголошеного: ве́л / ет / ень, о́б / лиз / ень; через два склади: ви́ / торо́п / ень, буває сам наголошеним: пласт / і́в / е́нь.

Іменники з малопродуктивними і непродуктивними суфіксами розподіляються між кількома типами словозмінних парадигм. Найчисленніші належать до слів з нульовим закінченням у називному відмінку однини. Однак саме серед слів з малопродуктивними і непродуктивними суфіксами представлені іменники з морфемами -к: дя́дько, ба́тько та -енк : царе́нко і закінченням -о в називному відмінку. Значно більше від них суфіксальних іменників з закінченням -а / -я: писа́ка, пла́кса, бі́дня́га тощо. Вони засвідчують перевагу позиції перебування суфікса під наголосом: воя́ка, писаре́нко, топти́га, добря́га. Лише суфікси без вокального ядра, маючи одну наголосову ознаку, тяжіють до позиції слідування за наголошеним складом: ба́тько, дя́дько, пла́кса, ро́мса.

Цікаво, що серед малопродуктивних не засвідчені випадки перебування суфікса перед наголошеною флексією. Поодинокий випадок становить збірний іменник німчура́ /з суфіксом -ур- і наголошеною флексією. У іменникові ді́дуга́ представлений суфікс -уг, що так само стоїть перед наголошуваним закінченням.

Найактивнішою акцентною ознакою запозичених суфіксів у сучасній українській мові є наголошення самого суфікса. У більшості формантів /16 з 20/ це єдина можлива і реалізована ознака. Навіть тоді, коли запозичений суфікс займає дві /за винятком суфікса -ор/, дуже рідко три позиції щодо словесного наголосу, ця позиція є найбільш поширеною. Відомо, що аналізовані суфікси запозичені в основному з латинської та грецької мови. Так, з латинської в українську прийшли: -ят, -ор, -ал, -ент, -аріус, -уз; з грецької: -ист/-іст, -ет, -оз, -ург, -от, -изм/-ізм, -ит/-іт; з німецької: -ітет, -ер; з французької: -ир/-ір, -ір, -аж.

Дослідження матеріал дозволяє зробити висновок, що більшість запозичених іменникових суфіксів, кінцевих у слові, зберігає в українській мові наголос мови-етимона. Це морфеми -ант: практика́нт /з лат./, -ал: імпері́ал /з лат./, -ат: тракта́т /з лат./, -ит: гепати́т /з гр./, -аріус: архіва́ріус /з лат./, -аж: арбі́траж /з фр./, -ир: ювелі́р /з голл./, репети́р / з нім./, -ор: прокуро́р /з фр./, агре́сор /з лат./, -от: кіпріо́т /з гр./, -ер: гастро́лер /з фр./, ке́рнер /з нім//.

Частина їх змінює свої наголосові характеристики порівняно з мовою запозичення. Це морфеми -ист, -изм, -ент, -ург, що в грецькій мові стоять перед наголошеною флексією, яка відкидається в українській. Завдяки цьому суфікс перебирає наголос на себе і стає наголошеним в українській мові; пор.: μηχάνισμός - механі́зм, ἀνταγωνιστής - антагоні́ст, δραματοῦργός - драмату́рг.

Суфікс -оз /від -ωσ-/, що в грецькій стоїть за наголошеним складом, в українській мові стає наголошеним, пор.: σκλήρωσις - склеро́з, σκολίωσις - сколіо́з. Отже, засвоєні з інших мов кінцеві суфікси іменників чоловічого роду підлягають головній для них тенденції наголошення - перебування під наголосом. Вона діє настільки сильно, що деякі з морфем цього типу змінюють наголосові характеристики мови, з якої вони запозичуються, перебираючи наголос на себе.

На відміну від іменників чоловічого роду з продуктивними і поширеними суфіксами серед слів з малопродуктивними і непродуктивними суфіксами помітна перевага морфем, що мають одну наголосову ознаку. У перших цією якістю наділені лише два суфікси -ун, -ин$_2$, у других - 10: -ук/-чук, -усь, -аль, -ир, -аж, -иш, -ун, -ій$_1$ /назви осіб/, -ій$_2$ /назви речовин/, -ін. Цікаво, що в обох масивах слів кількісно переважають ті морфеми, що перебувають під наголосом: весели́н, плакси́й. Виняток становлять непродуктивний суфікс -ин$_1$ та малопродуктивний -ій$_2$, що можуть стояти за наголошеним складом: во́їн, вана́дій.

Мало і непродуктивних суфіксів, що мають по дві чи три позиції щодо словесного наголосу, їх - 5. Це -ай: зви́чай, гли́тай; -ух/-юх: ко́нюх, спли́юх; -ш: ви́граш, розигра́ш; -тель: люби́тель, неприя́тель, же́ртвувати́ель; -щик: бараба́нщик, доме́нщик, деньщик. Усього один суфікс -ень здатен займати в іменниках чоловічого

роду 4 наголосові позиції: учень, велетень, вихороплень, пластівень. Отже, в цьому масиві слів максимальна кількість наголосових позицій суфіксальної морфеми, кінцевої в слові, нижча, ніж у першому: 4 проти 5.

Спільною наголосовою ознакою для обох масивів слів є перевага позицій відразу за наголошеним складом у кінцевих іменникових суфіксів, що можуть займати по кілька позицій щодо словесного наголосу. Це характерно для -ай, -тель, -щик, -чик, -ень. Виняток становить -ш, що тяжіє до позиції через склад після наголошеного: програш.

Запозичені суфікси, кінцеві в іменниках чоловічого роду, відрізняються від питомих продуктивних тим, що віддають перевагу позиції перебування під наголосом. Причому, ця ознака визначальна для продуктивних і малопродуктивних суфіксів з інших мов. Вона засвідчує більшу продуктивність і в тих кількох /4 суфіксах з 20/, які займають декілька позицій щодо словесного наголосу. Можливо, в цьому виявляється до певної міри закономірність у засвоєнні запозиченої одиниці, меншої за слово. Для того, щоб чітко усвідомлюватися носіями мови, вона повинна мати уніфіковане, регулярно здійснюване значення і виразно розпізнавану форму.

Значно вужчий діапазон паралельного наголошування слів з малопродуктивними і непродуктивними суфіксами порівняно з іменниками, в складі яких засвідчені продуктивні суфікси. Вони становлять ≈ 5 % слів від аналізованих. Слова з цим типом наголошення підтверджують висновок: при паралельному наголосі здебільшого співіснують найпоширеніша наголосова ознака морфеми з менш продуктивною або дві продуктивні ознаки. Так, суфікс -ень у слові подобень реалізує позицію перебування під наголосом і через склад після наголошеного.

У в и с н о в к а х узагальнено спостереження над наголосовими позиціями суфіксів, кінцевих у іменниках чоловічого роду. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Г о л о в н о ю ознакою встановлення наголосових характеристик суфіксальних морфем іменників є їхня позиція відносно словесного наголосу. Більшість розглянутих іменників /з нульовим закінченням, флексіями -о та -а/ в словниковій формі не засвідчують наголошеної флексії. Виняток становить кілька слів на

зразок: головко́, ді́дуга́. Іменники спільного роду переважно мають наголос на кінцевому суфіксі основи.

На тлі регулярних, повторюваних рядів дієслів, у яких наголос розрізнює видові форми /ви́лазити - вила́зити, ви́никати - виника́ти/ та відмінних за значенням прикметників /ва́лковий - валкови́й, вершко́вий - вершкови́й/ у досліджених суфіксальних іменниках чоловічого роду поодинокі випадки виконання наголосом змісторозрізнювальної функції: во́дник /працівник водного транспорту/ і водни́к /поліція для відер з водою/.

Систематизація суфіксів, кінцевих у іменниках чоловічого роду, за наголосовими характеристиками показує, що вони можуть займати всього кілька позицій відносно словесного наголосу: максимально 6 /у суфіксах -ок/: ◡́ок: жолобо́к, ◡́ ок: верше́чок, ◡◡́ок: во́гничок, ◡́ ◡ок: ва́ляночок, ◡́ ◡ ◡ок: ви́долиночок, ◡́ ◡ ◡ ◡ ок: жайвороно́чок, мінімально І /суфікси -чук: зло́дійчу́к, -усь: ді́ду́сь, -аш: сива́ш, -иш: чорни́ш, -уш: м"яку́ш/, хоча вибір їх може здійснюватися між шістьма позиціями: перебування суфікса під наголосом ◡́S бореці́, перед наголошеною флексією ◡S ◡́ діду́га́, після наголошеного складу ◡́S ко́ник, через один ◡́ ◡S улюбленець, два ◡́ ◡ ◡S па́росточок, три ◡́ ◡ ◡ ◡S ви́долиночок, чотири склади після наголошеного ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡ S жа́йворонок.

Ці дані дозволяють висловити припущення про те, що існує залежність між морфемною структурою слова і наголосовими характеристиками суфіксів. Відомо, що середня морфемна довжина слова в сучасній українській літературній мові коливається в інтервалі від 3 до 4 морфем. Більшість суфіксів у своїх наголосових можливостях не переходять цієї межі. Продуктивний суфікс -ок, єдиний з усієї сукупності аналізованих морфем, може займати 6 позицій щодо словесного наголосу, причому для нього зовсім не характерна позиція перед наголошеною флексією S◡́, деякі ж позиції /через два ◡́ ◡S, три ◡́ ◡ ◡S, чотири ◡́ ◡ ◡ ◡ S склади після наголошеного/ реалізуються в поодиноких словах. Переважна більшість продуктивних суфіксів в іменниках чоловічого роду займає по 2-3 позиції.

За реалізацією наголосових ознак суфіксальні іменники формують три масиви слів: у перший входять слова з продуктивними суфіксами, більшості з яких властиві кілька наголосових позицій /-ок, -ик, -ець, -ч, -ач/-яч, -анин/-янин, -чанин, -ин, -ар/-яр.

Лише дві морфеми цього різновиду займають по одній наголосовій позиції: -ун /перебуває під наголосом: шептун та -ій$_2$, що стоїть за наголошеним складом: стро́нцій/. Другий формують іменники з малопродуктивними і непродуктивними суфіксами. Серед них вісім морфем обирають одну позицію в слові – перебування під наголосом: /-ій: водій, -чук: китайчу́к, -усь: братусь, -аш: синаш, -иш: чорни́ш, -уш: м"якуш, -ух/-юх: пастух, -ань: горба́нь. Решті притаманні від 4 до 2 позицій /-ень: дуре́нь, ве́летень, вито́ропень, сливе́нь; -щик: бараба́нщик, прапорщик, денщик; -тель: жи́тель, же́ртвувателъ; -ш: програш, ро́зиграш; -ай: кудлай, звичай; -ич: брата́нич, москвич/.

В окремий масив об"єднуються запозичені продуктивні і малопродуктивні суфікси, що адаптувалися до морфемної і словотвірної системи сучасної української мови. Серед них переважають одиниці, що займають одну позицію – перебування під наголосом. Це 18 суфіксів з 20 розглянутих: -изм/-ізм: фона́тизм, слов"я́нізм; -ист/-іст: масажи́ст, машині́ст, -ит/-іт: лазури́т, хроміт; -ат/-ят: делега́т, секретаріа́т; -ант/-янт: дебюта́нт, поліціянт; -оз/-з: невро́з, симбіо́з; -аж: дренаж; -ал: індивідуа́л; -ент: дириге́нт; -ітет/-ет: імуні́тет; -евт: терапе́вт; -ург: металу́рг; -аріус: архіва́ріус; -уз: француз; -арій: коментарій; -орій: лекторій. Лише два суфікси -ер та -ор мають по кілька наголосових ознак. У першого переважає позиція перебування під наголосом: кіоске́р, боксе́р. Позиція після наголошеного складу властива цій морфемі у словах, запозичуваних з германських мов: гліссер, скутер. У цьому випадку дана морфема виділяється швидше за аналогією, ніж за словотвірною похідністю слів. Суфіксові -ор також властиві кілька позицій щодо словесного наголосу. Причому ознака, що найбільш часто реалізується в нього – позиція після наголошеного складу, трапляється в умовах формування в українській мові функціонально єдиної, але морфемно комплексної одиниці -атор: рефо́рматор, новатор, калькуля́тор. Аналіз матеріалу свідчить про те, що запозичені морфеми тяжіють здебільшого до вираження уніфікованого значення, регулярно повторюваної форми і єдиної наголосової ознаки. Ці три ознаки, можливо, становлять передумови виділення морфем спочатку в запозичених словах, розпізнавання їх, а згодом і використання в арсеналі словотворчих

засобів української мови. Отже, продуктивні питомі суфікси, з одного боку, і запозичені, з другого, в іменниках чоловічого роду займають ніби протилежні полюси в системі морфемно-словотвірної акцентуації. Перші поставлені в умови широкого від / 6 до 1 / вибору позицій щодо словесного наголосу, другі /за деякими незначними винятками/ зовсім позбавлені цього вибору.

Малопродуктивні суфікси займають проміжне положення, але теж мають по кілька наголосових ознак / -ень - 4, -щик - 3, -тель - 3, -ш - 2, -ай - 2, -ань - 2, -ич - 2/ і віддають перевагу позиції після наголошеного складу.

Врахування того факту, що продуктивні суфікси з кількох можливих для них наголосових позицій здебільшого віддають перевагу одній з них - позиції після наголошеного складу, дозволяє зробити ще один висновок. У суфіксальних іменниках чоловічого роду сучасної української мови спостерігається тенденція до наголошення кінцевої або передкінцевої частини слова.

У цілому серед аналізованих суфіксів переважають одиниці, що перебувають під наголосом. Їх 27. На другому місці ті морфеми /17/, що займають дві наголосові позиції: ⌣́, ⌣ : -ик$_2$, -ок$_{12}$, -ець$_3$, -ець$_5$, -ач, -ар/-яр, -ич, -ань, -ай, -ор, -ір/-ир/-їр, -от/-іот; ⌣́, ⌣ : -ок$_4$, -ець$_2$, -ч, -ин$_1$, -ш. На третьому суфікси, для яких характерні три наголосові ознаки: -ок$_1$, -ок$_9$, -ок$_{10}$, -ок$_{11}$, -ок$_{13}$, -ець$_6$, -тель, -щик, -ер/-онер.

На четвертому морфеми з чотирма наголосовими ознаками: -ик$_1$, -ок$_2$, -ок$_6$, -ок$_8$, -ок$_{15}$, -ець$_1$, -ень.

Паралельне наголошення суфіксальних іменників чоловічого роду за матеріалами словників сучасної української літературної мови не має великого поширення. У словах з суфіксами, для яких характерна одна наголосова ознака, паралельного наголосу не спостерігається. В інших іменниках засвідчено співіснування двох позицій суфікса при паралельному наголошенні слів - найбільш продуктивної для даної морфеми і менш продуктивної.

Матеріали та результати дисертації висвітлені у публікаціях:

1. Акцентуаційні характеристики іменникових кінцевих суфіксів у сучасній українській мові // міжвідомчий науковий збірник "Українське мовознавство". - Київ, 1992, с. 126-132.

2. Деякі акцентуаційні особливості поезії Т.Г.Шевченка // Т.Г.Шевченко і Переяславщина. / Тези доповідей та повідомлень міжвузівської науково-теоретичної конференції, присвяченої 145-річчю написання "Заповіту" та 150-річчю виходу "Кобзаря" 13-15 грудня 1990 р. - Переяслав-Хмельницький, 1990. - С. 60-64.

3. Смислове розрізнення синтаксичних одиниць засобами просодії // Тези доповідей та повідомлень міжвузівської науково-теоретичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Сергія Смеречинського. 19-20 березня 1993 р. - Запоріжжя.

4. Синонімічні суфікси та їх міжрівневі відношення // Тези доповідей та повідомлень / Ідеї та постаті /з історії мовознавства на Україні/. - Київ: Наук. думка, 1993.